

Loretana DESPOT (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J.J. Strossmayera

UDK 930.85(497.13)"18"

27-23=163.42

ZAŠTO HRVATI BIBLIJU TISKAJU TEK U 19. STOLJEĆU?

Većina europskih naroda Bibliju tiskaju tijekom 15. i 16. stoljeća: Nijemci su svoj biblijski prvotisak dobili 1466., Talijani 1471., Česi 1488., Francuzi 1523., Poljaci 1561., Slovenci 1584., Mađari 1590. godine, dok je u Hrvata prva cjelovito otisnuta Biblija na hrvatskom jeziku ona Matije Petra Katančića iz 1831. godine. Naime, iako je već od prvih stoljeća pismenosti u Hrvata zamjetan rad na prevođenju i tiskanju cjelovite Biblije, povijesne okolnosti nisu bile sklone ranijem objavljivanju hrvatskoga biblijskog prvotiska. Stoga rad nastoji rasvijetliti višestoljetne pokušaje na tiskanju Biblije u Hrvata te ukazuje na izniman doprinos Katančićeve Biblije u oblikovanju hrvatskoga standardnog jezika.

Biblija (Sveto pismo) je zbirka knjiga koje Hebreji i kršćani smatraju svetima. Kršćani je proučavaju kao svoju normativnu knjigu slijedeći kroz nju poruku - riječ Božju.

Biblija je i spomenik povijesti čovječanstva, jedna od najstarijih knjiga u kojoj progovara hebrejski način razmišljanja i mudrost drevne Mezopotamije i Egipta. Obogaćena grčkim genijem, po Novom zavjetu, i daljnjem kršćanskom razmišljanju, ulazi u grčko-rimski svijet. Tim je putem ušla i u temelje europske kulture i civilizacije. Kršćanske zajednice (katolička, pravoslavna i protestantske) smatraju Bibliju vjeroobvezatnom, smjerodavnom za život.

Bez Biblije ne možemo proučavati nastanak i razvoj vlastite pismenosti, a bez njezine povijesti, tematike i simbolike nerazumljiva nam ostaje golema europska i domaća umjetnička baština.

Ime *biblija* ima svoju povijest: Biblos je bila stara fenička luka iznad današnjega Bejruta u Libanonu. Budući da su Feničani bili tvorci prvoga pisma, ali i glavni trgovački posrednici pisaćega materijala, njihova je trgovačka luka Biblos odredila grčki naziv knjige: *he biblos* (deminutiv *ta biblia* - *knjižice*). U latinskom je jeziku prvo bio množinski lik *Biblia*, *-orum*, a od srednjega se vijeka rabi imenica ženskoga roda jednine *Biblia*, *-ae*. Taj je naziv preko latinskoga ušao u sve europske jezike.

Naziv Sveto pismo (ili Pismo) također je biblijski utemeljen. Posebice se tako u spisima Novoga zavjeta nazivaju spisi Staroga zavjeta. Nazivi Stari i Novi zavjet žele označiti prvenstvo dvaju vremenskih razdoblja: vrijeme pripreme i očekivanja Isusa Krista i vrijeme Isusa Krista.

U sadašnjem, već gotovo dva tisućljeća ustaljenu redoslijedu, Biblija počinje Knjigom Postanka, a završava Otkrivenjem ili Apokalipsom.

Prema katoličkom popisu, koji je najveći, Biblija sadrži 46 biblijskih knjiga Staroga zavjeta i 27 knjiga Novoga zavjeta, dakle ukupno 73 knjige. Te su knjige po sadržaju i po književnim vrstama raznorodne (povijesti, poslovice, religiozno pjesništvo, proročko govornništvo itd.), a k tomu su raznovremene: ako uzmemo u obzir kasnije zapisanu usmenu predaju, biblijske su knjige nastale u velikom rasponu između 1300. godine prije Krista i 100. god poslije Krista.

Većina biblijskih knjiga Staroga zavjeta napisana je hebrejskim jezikom,¹ a neka su poglavlja napisana aramejskim. Cijeli je Novi zavjet napisan grčkim jezikom, a od Staroga zavjeta grčkim su napisane Knjiga mudrosti i II. Makabejska.

Za europsko kulturno nasljeđe najvažniji su prijevodi starine Septuaginta (Prijevod Sedamdesetorice) i Vulgata.

Septuaginta je nastala u 3.-2. stoljeću prije Krista.² Vulgata je latinski prijevod koji potječe od sv. Jeronima koji je na poziv pape Damasa između 383. i 406. godine pristupio temeljitoj reviziji dotadašnjega starog

¹ Hebrejski jezik pripada kanaanskoj skupini sjeverozapadnih semitskih jezika, a najstariji je uobličeni stupanj postigao krajem 2. tisućljeća p. n. e.

² Samo ime toga prijevoda temelji se na legendi koja je nastala na temelju pisma Pseudo-Aristeje: na molbu Falereja, knjižničara glasovite knjižnice u Aleksandriji u Egiptu, Ptolomej Filaret (285.-246. prije Krista) pozvao je iz Palestine 72 Židova koji su preveli Stari zavjet s hebrejskoga na grčki. Cjelovita Septuaginta nije nastala u isto vrijeme jer se knjige razlikuju po kakvoći prijevoda, ali i jezikom. Ona je dragocjen svjedok staroga hebrejskog teksta.

latinskog prijevoda Vetus latina. Preveo je većinu starozavjetnih knjiga, a neke je starozavjetne i novozavjetne preuzeo iz staroga latinskog prijevoda, dok je neke samo ispravio. Vulgata je važna zato što je tek po njoj Biblija postala dostupna i pristupačna cijeloj Europi i što se na njoj temelje svi europski prijevodi, pa tako i Katančićev. Ona je u crkvenoj uporabi od 7. stoljeća, a Tridentski ju je sabor 1546. godine proglasio kanonskom i dogmatski pouzdanom za upotrebu u katoličkoj crkvi.

Lingua vulgaris i lingua litteralis

Ne treba posebno isticati činjenicu kako je pojava nacionalnoga prvotiska Svetoga pisma iznimno značajan trenutak u kulturnoj povijesti jednoga naroda.³ Činjenica da Hrvati svoj nacionalni prvotisak dobivaju tek 1831. godine, dakle relativno kasno u odnosu na ostale europske narode, ne znači da u hrvatskoj jezičnoj tradiciji i prije Katančićeva prijevoda ne postoje djelomični ili pak cjeloviti prijevodi Svetoga pisma.

Katančićev prijevod ne stoji izdvojen iz književnojezičnoga nasljeđa hrvatske svetopisamske prevodilačke tradicije, već čini nit poveznicu od prvih lekcionarskih i biblijskih prijevoda pa do njegova otiska 1831. godine.

Književnojezična prošlost i povijesne okolnosti nisu uvijek bile naklonjene nesmetanom razvitku hrvatskoga jezika u liturgijskoj literaturi. Od 16. stoljeća do izražaja dolaze različiti čimbenici koji su negativno utjecali na vršenje bogoslužja na hrvatskom jeziku: odjek protestantizma i Tridentskog sabora,⁴ biskupi stranci, nepoznavanje jezika, nedostatak bogoslužnih knjiga, politički protivnici.

Latinski je jezik u 5. i 6. stoljeću i tijekom čitavoga srednjeg vijeka bio isključivi službeni, upravni, uljudbeni, književni, a tako i crkveni i bogoslužni jezik Europe, Franačkoga pa onda Zapadnorimskog carstva te prenositelj rimskoga mentaliteta i uljudbe. Tu je isključivost latinski dosegao u vrijeme Pipina i Karla Velikoga, koji je u cijelo carstvo uveo rimski obred i jezik, pa latinski postaje ne samo nacionalni već i internacionalni književni jezik - *lingua litteraria*. Veliki je utjecaj imao Tridentski sabor koji je o

³ Situacija je u drugih europskih naroda sljedeća: Nijemci su svoj biblijski prvotisak dobili 1466., Talijani 1471., Česi 1488., Francuzi 1523., Poljaci 1561., Slovenci 1584., Mađžari 1590., Slovaci 1829., Srbi 1868., Bugari 1868., Rusi 1876., Ukrajinci 1880.

⁴ Tridentski se sabor zbog političkih okolnosti održavao u više navrata: 1548.; 1551.-1552.; 1562.-1563.

jeziku govorio samo usput jer nije rješavao liturgijski, nego dogmatski problem. S jedne strane humanizam i renesansa, novi izumi, otkriće novih kontinenata, novi vjerski pokreti, razvoj narodnih književnosti - sve je to razbudilo težnju za razumljivim jezikom u bogoslužju. S druge strane, za većinu je naobraženih ljudi latinski bio kao drugi materinski jezik i jezik religije, znanosti i kulture. Za tu bi većinu narodni jezik, *lingua vulgaris*, bio pravo osiromašenje, pa se na Saboru izričito plediralo za *lingua litteralis* kao jezik koji je u bogoslužju prikladniji. Na Saboru su isticane teškoće prevođenja i privikavanja na nove prijevode, a bio je očit i strah od nepreciznosti i zablude koje bi se prijevodima mogle uvući u bogoslužje te od razlika u pogledima do kojih bi različiti prijevodi mogli dovesti u nacionalnom i religioznom pogledu. Latinski je tada još bio internacionalni jezik, jezik Zapada, pa se zbog toga smatrao prikladnim zakonom i uspješnim sredstvom jedinstva Crkve. Taj argument, koji na Tridentskom saboru nije imao mnogo utjecaja (jer Sabor nije posve odbacio narodni jezik i nigdje nije naredio uporabu latinskoga), nadasve će se naglašavati u posttridentskoj teologiji. Tridentski sabor, zbog mnogih okolnosti trenutka, formalno ne umanjuje narodni jezik, ali smatra da nije oportuno uvesti ga u misu. A kada su u kasnijim stoljećima te okolnosti zaboravljene, neoportunist se sve više shvaća i smatra zabranom. Značajno je da u razdoblju od 16. stoljeća, kada narodne književnosti i jezici igraju sve veću ulogu, a latinski postupno gubi značenje u diplomatskom, političkom i književnom životu, nije bilo moguće (pa ni pod pritiskom reforme) shvatiti taj znak vremena, pa latinski još nekoliko stoljeća uporno ostaje jedini i službeni i liturgijski jezik Crkve. Tako se sve više proširuje raskorak između Crkve s jedne strane te političkog, društvenog, književnog i nacionalnog života i razvoja s druge strane.⁵

Biblijska tradicija do M. P. Katančića

I prije objelodanjanja Katančićeva prijevoda pojedinci su Sveto pismo prevodili na hrvatski jezik, no sve do Katančića nema cjelovitoga prijevoda.

⁵ Dosta rano će se stvoriti i teorija o trima liturgijskim jezicima, teorija da se bogoslužje može obavljati samo na onim trima jezicima na kojima je bila napisana osuda Isusova na križu (hebrejski, grčki i latinski). S tom će se teorijom suočiti Sveta Braća Ćiril i Metod i njihovi učenici te je nazvati "trojezičnom herezom".

Navodim one biblijske prijevode čiji je kanonski tekst bio preveden u cjelini ili se pak radilo na prevođenju cijele Biblije. Popis se odnosi na one Biblije koje su do nas došle u rukopisu u svojoj relativnoj cjelovitosti (npr. ako nedostaje nekoliko knjiga kanonskoga teksta), zatim na slučajeve u kojima posjedujemo prijevode samo pojedinih biblijskih knjiga, ali se rad na cjelovitoj Bibliji može povijesno dokazati te slučaj gdje uopće ne posjedujemo niti dio teksta, ali se postojanje prijevoda cjelovite Biblije može povijesno utvrditi.

Biblija Ćirila i Metoda - problem praprijevoda

Slavistička znanost već više od sto godina raspravlja o tome jesu li Ćiril i Metod preveli cijelu Bibliju. Dva su temeljna izvora iz kojih saznajemo da su slavenski apostoli preveli cijelu Bibliju: Žitje Metodovo⁶ i Svjedočanstvo Ivana Egzarha⁷ bugarskoga. Postavlja se, međutim, problem opsega staroslavenskoga prijevoda. Nemoguće je u tako kratkom vremenu (kao što je osam mjeseci, kako navodi Žitje Metodovo) prevesti cijelu Bibliju, a uzimajući u obzir i okolnosti u kojima se prevodilo. Od Staroga se zavjeta nisu sačuvali nikakvi kodeksi koji bi barem približno upućivali na doba Ćirila i Metoda. Nedostatak cjelovitoga teksta staroslavenske Biblije došao je do izražaja u povijesti staroslavenske Biblije pod imenom Genadijeva Biblija.⁸

⁶ "Nakon toga je napustio svu buku i svoju brigu prepustio Bogu. A prije je dvojicu svojih učenika osposobio za brzopisce, pa je iz grčkoga jezika na slavenski brzo preveo sve knjige /Svetoga pisma/ u cijelosti, izuzevši Makabejske, kroz šest mjeseci počevši od ožujka do dvadesetšestoga listopada. Kad je završio rad, odao je dostojnu hvalu i čast Bogu koji daje takvu milost i uspjeh. I sa svojim svećenstvom prikazao je svetu tajnu žrtvu u spomen sv. Dimetrija. Prije je, naime, s Filozofom bio preveo samo psaltir i evanđelistar s apostolom i odabrane crkvene službe. Tada je preveo i novokanon, tj. pravilo zakona i knjige otaca.", Žitje Metodovo, glava XV.

⁷ "Konstantin Filozof uložio je mnogo truda u sastavljanje pisma slavenskih knjiga i prevodeći Evanđelje i Apostola...; veliki arhibiskup Božji Metodije, njegov brat, preveo je ukupno 60 kanonskih knjiga iz grčkoga jezika na slavenski...tih 60 je knjiga preveo Metodije, kako sam čuo.", Svjedočanstvo Ivana Egzarha bugarskoga, 10. i 11. st., str. 888-927.

⁸ Novgorodski je biskup Genadije želio imati cjelokupni tekst staroslavenske Biblije. Osobito mu je bilo stalo do Staroga zavjeta jer je čitav taj posao poduzeo u borbi protiv hereze judaizma koja se u svom učenju naslanjala na Stari zavjet. Kako nije imao potpuni tekst, naredio je da ga traže po manastirima Rusije i Balkana, no kada su sabrali sve kodekse vidjelo se da to nije cjelokupni biblijski tekst. Nedostajale su čak čitave knjige (npr. Tobija, Judita, Estera). Tada je Genadije okupio skupinu ljudi i s njima prevodio ono što nisu sadržavali staroslavenski kodeksi. Sve do 1499. godine, kada je dovršena Genadijeva Biblija, nije nam poznat cjelokupni staroslavenski tekst Biblije.

Dubrovački rukopis

U knjižnici se pak Male braće u Dubrovniku čuva latinički rukopis, tzv. Dubrovački rukopis, koji sadrži prve dvije knjige Staroga zavjeta u hrvatskom prijevodu. Rukopis potječe s kraja 15. ili početka 16. stoljeća.

Biblija Bernardina Frankopana

Izvori ukazuju i na postojanje Biblije Bernardina Frankopana. Dva su povijesna izvora iz kojih saznajemo da je Bernardin Frankopan dao prevesti Bibliju na hrvatski jezik: izjava Primoža Trubara, sadržana u posveti (uvodu) slovenskoga Novog zavjeta koji je izišao u Tübingenu 1557. godine i izjava Matije Klombnera, bilježnika kranjskih staleža u Ljubljani, sadržana u njegovu pismu Ungnadu od 28. studenoga 1562. godine.

Ova je Biblija pisana glagoljicom oko 1521. godine. Štefanić smatra da je to ona ista Biblija koja se spominje u Omišlju 1475. i 1480. godine, no Vojnović smatra da nije, budući da nema indicija da je prije Bernardinove Biblije postojao hrvatski prijevod cjelovite Biblije.⁹

Biblija hrvatskih protestanata

Za većinu je europskih naroda 16. stoljeće obilježeno pojavljivanjem prvih prevedenih i tiskanih Biblija na narodnim jezicima. Uzrok su tomu dva razloga: snažan biblijski zamah reformacije (Biblija na narodnom jeziku) i pojava tiska.

Prijevod biblijskih knjiga hrvatskih protestanata objelodanjeni su u razdoblju od 1562. do 1564. godine. Knjige su tiskane u Urachu i Tübingenu, premda na svim izdanjima stoji da su tiskane "v Tubingi", jer je to bio najbliži sveučilišni grad. Novi je zavjet tiskan u cjelini glagoljicom i ćirilicom (1562. i 1563. godine), a od Staroga zavjeta objavljeni su 1564. godine samo Proroci, latinicom i glagoljicom.

⁹ Tadej Stjepan Vojnović: Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata do prve tiskane Biblije 1831. g. Bibliografska studija, doktorska disertacija na Rimokatoličkom bogoslovskom fakultetu, Zagreb 1976., str. 33.

Kašićev prijevod Svetoga pisma¹⁰

Bartol je Kašić na hrvatski jezik preveo Bibliju, no njegova je Biblija doživjela tragičnu sudbinu. U nekim se dokumentima¹¹ iz 1632. godine nalaze podatci kako su dubrovački nadbiskupi, Fabius Tempestivi 1609. godine i Vincentius Lanterius 1622. godine, poticali Kašića da revidira stare hrvatske prijevode. Zbog nepostojanja odobrenoga tiskanog prijevoda svećenici su kod svetih obreda sami prevodili biblijske tekstove na hrvatski jezik, a što nije uvijek bilo vjerodostojno latinskom izvorniku. Drugi su se pak služili tiskanim protestantskim prijevodima što nije bilo dopušteno.

Takve su vijesti o zlouporabama stizale i u Rim pa je postalo jasno da se potreba prijevoda Biblije osjeća u svim našim krajevima. Stoga je Propaganda¹² 1625. godine dubrovačkom nadbiskupu Lanteriusu uputila pismeni nalog¹³ da angažira Kašića i omogući mu još pomoćnika kako bi

¹⁰ Valja istaknuti kako tekst Kašićeva rukopisa nije cjelovit. Najveći dio rukopisa nalazi se u trezoru Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod natuknicom: *SVETO PISMO STAROGA I NOVOGA ZAVJETA /BIBLIA/. Preveo Bartol Kašić. 1625-1642; papir; 3 sveska (1: 21 x 13,7 cm, 260(-7-8) l.; Sv. 2: 20,7 x 15 cm, 293 l.; Sv. 3: 21 x 14,6 cm, VI + 232 i); lat. kurziv-autograf; noviji uvez u poluplatno (knjižni blok sv. 1 laminiran 1966). U Sv. 1. na hrptu a u sv. 2. na prednjoj korici natpis: Kašić. Sv. Pismo St. Zavjet, u sv. 3. natpis na hrptu: Kašić. Sv. Pismo N. Zavjet..*

Prijevod nema naslov jer nedostaju prve stranice, pisan je po cijeloj stranici, bez ilustracija i posebnih inicijala. Prvi i drugi svezak, u kojem je sadržan Novi zavjet, pisan je Kašićevim rukopisom (autograf), a treći je ispisan tuđim, nepoznatim rukopisom. Jedan se dio rukopisa čuva u Zadru i Odesi. Kašićeva Biblija sadrži kompletan Novi zavjet, dok u Starom zavjetu nedostaju Proroci, Ljetopisi i Knjiga o Makabejcima. Prema podacima iz njegova životopisa zorno je da je prevodio za vrijeme II. dubrovačkoga poslanstva (1620.-1633.). Najprije je preveo Novi zavjet (1625.-1630.), a 1631. godine počinje prevoditi Stari zavjet i ponovno Novi zavjet, a prijevod je dovršio 1637. godine. Prema rubnim zapisima očito je da je prijevod doradivao do 1642. godine.

Kašićev je prijevod Biblije objelodanjen 1999. godine: Biblia Sacra, Biblija Slavica, Serie IV: Südslavische Bibeln, Kroatische Bibel des Bartol Kašić, Paderborn-München-Wien-Zürich.

¹¹ Vladimir Horvat u pogovoru Rituala rimskog, pretpisak Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993., str. 6.

¹² Kongregacija za širenje vjere osnovana je u Rimu 1622. godine. Kraće je nazivana Propaganda, prema latinskom nazivu Sacra Congregatio de Propagande Fide. Brinula se za potrebe Crkve širom svijeta, pa nije zaboravljala ni Hrvate koji su bili izloženi utjecaju Turaka, pravoslavlja i protestantizma. Propaganda je kod nas naročito nastojala sačuvati vjeru, pa se posebno brinula za hrvatske knjige, liturgijske i poučne.

¹³ Tekst još nije pronađen. O njegovu postojanju svjedoče izvori, npr. odobrenje prijevoda Novoga zavjeta koje je 20. srpnja 1631. godine napisao dubrovački nadbiskup Thomas Cellesius, a počinje riječima: "Cum ex praescripto Sacrae Congregationis de propaganda fide..."

prema odobrenoj latinskoj Vulgati što prije napravio točan hrvatski prijevod Svetoga pisma koji će se tiskati kao službeni.

Kašić je prvo preveo Novi zavjet¹⁴ i prijevod pregledava šesteročlani odbor za prevođenje. S preporukom odbora i dubrovačkoga nadbiskupa Tome Celesiusa, prijevod u prosincu 1631. godine stiže u Rim, no neki “našijenci”¹⁵ nisu blagonaklono prihvaćali novi hrvatski književni i liturgijski jezik pisan latinicom, pa su na opću štetu spriječili tiskanje Kašićeva prijevoda. Odmah se pojavio problem hrvatskoga književnog jezika. Nametnula su se sljedeća pitanja: treba li podržavati glagoljašku crkvenoslavensku književnost u hrvatskoj redakciji ili je vraćati prema staroslavenskom; treba li stvarati umjetni međuslavenski jezik ili prihvatiti suvremeni jezik, ali u tom slučaju koji narodni govor izabrati za književni.

Na terenu je situacija bila različita pa je sve to utjecalo i na odluke Propagande. U to je vrijeme Propaganda pokušavala riješiti i pitanje zajedničkoga pisma pa je među našim biskupima 1627. godine provela anketu kojim bi pismom bilo bolje tiskati knjige.¹⁶ Zbog podijeljenosti mišljenja sjednici je prisustvovao i papa Urban VIII. te je odlučeno da se knjige tiskaju glagoljicom i ćirilicom, tj. bosančicom. Tomko Mrnavić i fra Rafael Levaković¹⁷ predlagali su glagoljicu. Tomu se odupirao rusinski ili ukrajinski bazilijanac o. Nikola Novak koji se Propagandi nametnuo kao stručnjak za crkvenoslavenski jezik, a takve su težnje Propagandi nametnule crkvenoslavenski jezik kao izvorni i zato pogodan za zbližavanje svih Slavena što se i poklapalo s težnjama Propagande.

Kašić se polovicom 1633. godine vratio u Rim i ponovno preuzeo dužnost hrvatskoga ispovjednika u bazilici sv. Petra. Tada je dovršio prijevod čitave Biblije, ali je napisao i tri vrlo zanimljiva, još neobjavljena latinska teksta u obranu svojega prijevoda i kao obrazloženje unijatskim težnjama Propagandinih recenzenata što njegov prijevod nije pisan crkvenoslavenskim jezikom i glagoljskim ili ćirilskim pismom. U *Apologiji* pobija tvrdnju da je sv. Jeronim autor glagoljice i prijevoda slavenske Biblije, a to je po njegovu sudu bilo izneseno glavnim razlogom da se zabrani tiskanje njegova prijevoda. U spisu *De variis versionibus*

¹⁴ Jerko Fućak: Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1975., str. 226-232.

¹⁵ Kašić ih u *Apologiji* naziva “nostrates”.

¹⁶ Josip Jurić, Pokušaj “Zbora za širenje vjere” god. 1627. da kod Južnih Slavena uvede zajedničko pismo, *Croatia sacra*, 8, 1934., str. 143-174.

¹⁷ Rafael Levaković nije se u pogledu književnoga jezika slagao s Kašićem.

Slavonicis, Dalmaticis seu Illyricis, et Serblanis seu Ruthenicis daje prikaz slavenskih prijevoda Biblije, od najstarijega, koji dugujemo Svetoj Braći ili točnije Ćirilu (Konstantinu Filozofu), pa do novijih slavenskih i hrvatskih, ne zaboravivši ni protestantske, a posebno hvali jezik Bandulavićeva lektionara. U posljednjem tekstu, *Corrolaria*, odgovara na konkretne prigovore i pobija lažne izlike o nepotrebnosti svojega novog prijevoda Biblije.

Tim svojim spisima Kašić nije uspio posve svladati otpor¹⁸ i dokinuti zabranu tiskanja svojega prijevoda Biblije, ali je barem dokazao neutemeljenost prigovora i time odnio idejnu i moralnu pobjedu.¹⁹ Nije se dao slomiti jer je bio posve siguran u ispravnost svojih jezikoslovnih nazora. To je priznao i dugogodišnji i zaslužni tajnik Propagande Francesco Ingoli (1578.-1649.) koji je početkom 1634. godine zamolio Kašića da prevede *Rituale Romanum*, premda se i za taj posao nudio fra Rafael Levaković koji je u Propagandinoj tiskari bio urednik hrvatskih liturgijskih knjiga. Kašić se prihvatio i te dužnosti i nastavio marljivo pisati, prevoditi i objavljivati.

Poljička Biblija

Poljička je Biblija nastala početkom 18. stoljeća, a pisana je latinicom i djelomice bosančicom. Što se tiče cjelovitosti teksta, Poljička je Biblija naša najstarija najpotpunija Biblija (potpunija i od Kašićeve i od Jurjetinovićeve).²⁰

Jurjetinovićeve Biblija

Rukopis prijevoda Biblije na hrvatski jezik Mihovila Jurjetinovića-Ivakića čuva se u trezoru Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

¹⁸ Tiskanje cjelokupne Biblije koju je preveo Bartol Kašić spriječili su biskupi iz glagoljaške sredine svojom kratkovidnom politikom, usmjereni prema ideji crkvenoga zajedništva s pravoslavnim Slavenima (unijaćenje) čemu bi Biblija na hrvatskom jeziku bila smetnja.

¹⁹ O tome svjedoči i završni dio Kašićeve Apologije: "Završavam ovdje plačući i uzdišući, dok se sjećam što sam sve vidio i svojim očima promatrao: oskvrnjene i razrušene crkve, ili...gradove posve razorene, tako da nije ostalo ništa osim šatora, stračara i koliba. Neka nam se smiluje Bog i neka nas blagoslovi; neka nas obasja svojim Licem i svojom Riječju (= i tiskanom Biblijom na hrvatskom) i neka se smiluje hrvatskom Narodu koji je pogažen i gotovo skršen."

²⁰ Tadej Stjepan Vojnović: Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata do prve tiskane Biblije 1831. g. Bibliografska studija, doktorska disertacija na Rimokatoličkom bogoslovskom fakultetu, Zagreb 1976., str. 133.

Rukopis sadrži samo starozavjetni tekst, no nije potpun. Označena je godina i mjesto postanka: "U Splitu 1794."

Biblija Maksimilijana Vrhovca

Rad Maksimilijana Vrhovca na prevođenju Biblije može se pratiti na temelju dostupne građe, a prvenstveno na temelju Vrhovčeva Dnevnika i korespondencije s ljudima s kojima je surađivao. Kada se kronološki rasporede izvori koje posjedujemo o Vrhovčevu radu na prevođenju Biblije, tada oni obuhvaćaju vrijeme od 1810. do 1830. godine. No, ni u tom razdoblju, a na temelju podataka koje posjedujemo, ne možemo zaključiti da je bila prevedena čitava Biblija, pa ni veći njezin dio.

Katančičeva Biblija

Katančičev je prijevod prvi cjeloviti otisnuti latinički prijevod Biblije na hrvatski jezik. Objelodanjen je po Katančičevoj smrti u Budimu početkom srpnja 1832. godine, iako je na koricama otisnuta 1831. godina.²¹

Katančić u predgovoru Biblije tvrdi kako je počeo prevoditi psalme 1809. godine "*prie ovo deset Godinah uztegnutih urah stavise na Dillo, pocsamshi od Pisamah Davidovih...*".²² Prijevod je Katančić dovršio 1815. godine jer je u srpnju 1816. godine prepisivao psalme i zajedno ih s preostalim dijelom rukopisa "*od god. 1817. kroz podpuno petolitje od Ljudih u ovom Jeziku vishtih*" dao još jednom "*rics po rics prishtiti*".²³ Prema tome, s cijelim je rukopisom gotov 1822. godine, tri godine prije smrti.

Prijevod je objavljen u šest svezaka: četiri sveska Staroga zakona i dva sveska Novoga zakona u dvojezičnom izdanju istovremeno - hrvatskom i latinskom. Naslovi knjiga i poglavlja te kratki sažetci ispod naslova na hrvatskom su jeziku. Kako se može vidjeti iz naslova prve knjige Staroga zakona, latinski je tekst Svetoga pisma uzet iz Vulgate Sixta V. izdanog pod Klementom VIII.

Katančić je prijevod posvetio svom "hrvatsko-iliričkom narodu" i kardinalu Aleksandru Rudnaju.

²¹ Josip Majdandžić, M.P. Katančić (1750-1825), prevodilac Svetog pisma i polihistor, Zagreb 1986.

²² Pridgovor Prinashaoca Illyrijskog, 1820., Sveto pismo, sv. I, Budim, 1831., str. 8.

²³ Josip Hamm "*Etymologicon illyricum*", Nastavni viestnik LI, Zagreb 1942./43., str. 15.

Rukopis se prijevoda zametnuo, a pronašao ga je Matija Antun Marković i isposlovao odobrenja za njegovo tiskanje. Prijevod je za tisak pripremio Grgur Čevapović, no budući da je i on umro (1830.) za tiskanje se pobrinuo franjevački provincijal Josip Matzek uz pripomoć tajnika Provincije Adalberta Horvata, a za korektora je određen Bazilije Katanović.

Otisak sadrži dva predgovora. Prvi je Katančićev “PRIDGOVOR²⁴ Prinashaoca Illyricskog” (6. travnja 1820. u Budimu), a drugi Čevapovićev “NASTOJANJE²⁵ u izdavanju Svetog Pisma Illyricskog” (18. listopada 1829. u Budimu).

U arhivu Franjevačkoga samostana u Budimu pronašla sam dva poveća svežnja rukopisa Svetoga pisma Staroga zavjeta (sign. K VI 2 i K VI 3) i ustanovila da je Čevapović od dvaju Katančićevih predgovora napravio jedan.

U predgovoru koji je otisnut u Bibliji Katančić ističe iznimnu važnost hrvatskoga prijevoda:

*“Narodi, koji nas obuzimaju, sve nemalo imadu Knjige S. Pisma u domachi Izgovor prineshene: kakosu Geraci, Kranjci, Nimci, Macxari, Pemci, Rutheni, i drugi; a nashe Slavno-Illyricsko Pokolenje, plodno i shiroko s’ obadve strane Dunava, Drave, i Save, Knjige svete u svoj pleminiti i staroslavni Jezik privedene, do danas vidilo nie.”*²⁶

U nastavku teksta Katančić obrazlaže razloge zašto se primio toga posla: tijekom četrdesetogodišnjega znanstvenog djelovanja očekivao je

²⁴ Pridgovor sadrži sljedeća poglavlja: Od prineshenja S. Pisma, u Jezik narodni., Od Potribe takvog Prineshenja, po Izdatju slovojavnom., Viche recsenog Prineshenja, svoju Sverhu dostixe., Mucnost i Trud Prineshenja S. Pisma, u Izgovor narodni., Nacsin prineshenja S. Pisma, po Uredbam S. Jeronima., Nacsin Pravopisa, i sveg Truda podloxenje Sudu S. Cerkve.

²⁵ Čevapović u Nastojanje uvrštava poglavlja: Korist S. Pisma, tad njegovog Prineshenja., Vishe za Ljude naucsne, i Pastire duhovne; nego za prosti Puk., Shto isto S. Pismo, SS. Otci, i Cerkva potverdishe., Broj SS. Knjigah zakonitih, od S. Sabora Tridentin. dosudjen., Zaderxaj SS. Knjigah, u Svezu pervom, drugom, trechem, csetvertom, petom, shestomu., Brixljivost, dase ove SS. Knjige po Uredbam Cerkvenim i s’ocsitnom Oblastju, na svitlo izdadu.

²⁶ M. P. Katančić, Pridgovor Prinashaoca Illyricskog, Sveto pismo, sv. I, Budim 1820., str. VI.

da će se netko primiti toga posla, ali kako nije, sam je počeo prevoditi.²⁷ Smatra da prevoditelj mora biti vrstan filolog, ali i poznavatelj govornišтва, pjesništva, filozofije, teologije, povijesti, raznih običaja kroz vrijeme, poznavatelj društvenih i jezičnih običaja pa ga stoga i ne čudi što se još od vremena svetoga Jeronima nije pojavio čovjek koji bi to učinio.²⁸

Pri kraju posljednjega sveska uvrštena su i tri kazala: prvo je *Ukazalo svetih knjigah obadvog' zakona kako slide* (str. I-IV), drugo je *Ukazalo epistolah i evangjeljah cile godine* (str. IV-XLV), a treće je *Ukazalo Razlicsitih Dogadjajah, koise u svetom Pismu starog i novog' zakona zaderxaju* (str. XLV-CLXXII).

Katančićev je prijevod doživio mnoge neopravdane prigovore. Osnovni su razlozi bili u tom što je u sam osvit preporoda njegov prijevod bio pisan štokavskom ikavicom onoga vremena koju su nasljeđovali bosanski franjevci, starom grafijom i što je "prevođen na razini riječi".

Što se tiče prevođenja na razini riječi, tj. sintaktičkih struktura, primjedbe donekle stoje, ali ih je nepravedno isticati kao isključive s obzirom na to da se pri ocjeni moraju uzeti okolnosti u kojima je prijevod nastajao. Glavne su se primjedbe odnosile na Katančićevu "krutost jezika", nenarodni, knjiški jezik, zaboravljajući da se Katančić ne drži ćirilometodske tekstovne predaje već izravno Vulgate. Anonimni pisac članka u listopadskom broju Nevena iz 1856. godine ovako se osvrnuo na Katančićev prijevod: "Prije jedno 20 godinah izdao je neumorni Katančić svoj prievod svetoga pisma, ali ni taj potrebam narodnoga prievoda neodgovara, stranom što neima tumačenja, stranom što je preveo od rieči do rieči unatoč duhu hrvatskoga jezika, a napokon je djelo štampano

²⁷ "Motrechi Ja ove Naroda mog Okolostanke josh u Mladosti, Ufanje imado, dachese koi Csovik Bogoslovac verstan i naucsan prinajiti, koibi za Ljubav Otca Nebeskog i svog Iskernjega, tad'za duhovnu Korist Pastirah, Posao toliko vikovah uzdisani snaxno popasti i vridno izradit hotio; ili, buduch ovo brime jednom Csoviku veoma terashno stavilobise, druxstvo koje Ljudih na to podobnih, koibise takvog Posla kripko i sloxno prifatili, tad' davnashnjeg Ljuboslovja xelju kadgod izpunili: obrisav'z' Domovine Prikor nepomnje." Pridgovor, str. VII.

²⁸ *Kushanjem sada vlastitim izvidi, dase ovakog poslovanja svaki Csovik, koise razuman i naucsan scini, prifatiti nemoxe, jerbose mnoga ovog Trudu zaktivaju: pervo Vrime, Volja, i stalna Odluka; zatim tiholjubnih i uzvisnih Naukah skup, Razgovornost, Popivje, Mudroznanstvo, Bogoslovje; k'tomu starine Pukah i Narodah, Hebreiskih, Gerskih, Latinskih, Slavno-Illyricskih; josh i obicsaji vrimena, Derxavah, Jezikah; sverhu toga Ljuboslovje ilti chudorednost, koju Gerci imenovat obicsaju: koja sva ovdi pobrojena u red postaviti, izvesti, i skladno dovershit imade.*, Pridgovor, str. VIII.

pravopisom ponajviše u Slavoniji upotrebljenim.”²⁹

Đuro je Daničić izrekao neopravdane i neutemeljene pogrde o Katančićevu prijevodu, ističući kako je velika razlika između Katančićeva *doslovna* prijevoda i Karadžićeva *slobodna*, zaboravljajući da se Karadžić gotovo doslovce drži mlađega izdanka ćirilometodske tekstovne predaje, a Katančić se drži izravno Vulgate. Daničić je Katančićev prijevod smatrao srpskim, pa veli: “Srpski narod ima dosad samo dva prevoda: Petra Katančića (Budim 1831.), koji predstavlja ropski prevod reči, a ne smisla, rađen za Srbe rimske vere i štampan latinicom i Stojkovićev - većitu sramotu književnosti našoj.”³⁰ Katančić je bio veliki jezični i književni znalac i shvatio je da bi primjedbe i prigovori koje bi crkvena vlast uputila njegovu prijevodu odlučno utjecali na njegovu sudbinu tako da bi cjelokupni prijevod i njegovo tiskanje mogli doći u pitanje što je već bio slučaj u hrvatskoj prevodilačkoj svetopisamskoj povijesti, a što je Katančić htio izbjeći. Već spomenuta činjenica o cenzuri crkvenih vlasti koju su prošli raniji hrvatski prijevodi te činjenica da se prevodi upravo jedno sveto djelo, koje mora prije nego dođe u ruke čitateljstvu proći i crkveni sud, nagnali su Katančića da uspije u nakani da njegov prijevod postane prvi hrvatski otisnuti prijevod.

Katančić u *Pridgovoru* ističe kako se držao vrhovnoga načela svetog Jeronima da se u prevođenju poštuje *vlastitost i čednost* pojedinih riječi. Pod pojmom *čednost* podrazumijeva *sud ušiju*, raspored riječi, što bi se moglo označiti dobrim stilom. Kada se Katančić prihvatio toga pravila, odlučio je paziti na vlastitost riječi, a time se opredijelio i za prijevod na razini riječi jer je sam primijetio da su se takozvani *tumačeći* prijevodi češće ogriješili o sveti tekst nego prijevodi *od riječi do riječi*. Sačuvavši tako vlastitost izvornika, žrtvovao je bolju književnu formu zbog čega je i doživio kritike svojega prijevoda. Kako mu je vrhovno načelo u prevođenju ne paziti samo na vlastitost riječi, nego i na stil, ne može mu se osporiti ljepota i genijalnost u prevođenju. Od njega se očekivao suvremeniji prijevod, no pretpostavljao je da bi primjedbe crkvenih vlasti mogle dovesti u pitanje

²⁹ Sveto pismo prevedeno na hrvatski jezik od Ivana Matije Škaricha, *Neven, tečaj V*, listopad, Zagreb 1856., str. 303.

³⁰ Đuro Daničić, *Vidov dan*, Beograd, 1862.

tiskanje prijevoda, a što je Katančić svakako želio izbjeći.³¹

Iščitavajući I. svezak *Novoga zavjeta*, zamjetni su primjeri prevođenja na razini riječi:

haec omnia - ona svaka (24)

ecce exiit qui seminat, seminare - eto izajde koi sije, sijati (51)

Prevodi genitivom pripadanja umjesto posvojnim pridjevom:

a finibus eorum - od krajeva njiu (32)

filius hominis - sin čovika (33)

³¹ Obrazloženja iznosi i sam Katančić u Pridgovoru u poglavlju "Nacsin prineshenja S. Pisma, po Uredbam S. Jeronima", u kojemu veli: "Shtose nacsina u prineshenju ticse, urednom blaxenog Jeronima nasheg Domorodca nastojahse sluxit: U Privodu iz jednog Jezika u drugi, pomnju imaj na Vlastitost, i Csednost; u ovimbo dvima, kano u dvima Ljubavi zapovidma vaskoliki Zakon i Proroci, zaderxajuse sve prineshenja Naredbe: koje niki s' tankoumnim Huetiom na dugo i shiroko razloxech dovode. Istina, dame dugo Izkushanje naucsi, da jezik Latinski s' nashim toliko Priateljstvo ima, dase po ricsi iz jednog u drugo Govorenje prikrenuti moxe mnogo lashnje i ugodnie, nego iz Hebreiskog i Gercskog: ali obicsaj slovjenja Latinskog drugog, trecheg, i csetvertog Vika (kad biau SS. Knjige u oni jezik obratjene) imade shto osobitog, shto nash Illyricski Izgovor po slovu ocsitovat nemoxe, osobito u neslovno-inostrannim Ricsma; koje nash Jezik ni pojeđan nacsin neterpi. Shta radi u ovomu bishe misto Razvidjenju; da nitise veche shta recse niti manje, nego u slovu zakonitom glasi. U svima Slovinskog Naroda Prinashaocim nenajdesh jednog, koibi ovu naredbu u Dillovanju obderxavao: tako se Tomacsnici vechma, nego S. Slova Privodnici ukazuju; buduch Privod S. Pisma slovni, Od Tomacsjenja razliku prima. premda i ovoga potribu u takvom Prineshenju isti S. Jeronim spoznade; u Pridgovoru Knjige Judith izrekavshi: Izpis tomacsni daosam, vishe Oglas iz Oglasja nego iz Ricsi Rics prinesav'; shto isto u Knjigi X. na Pamak, ocsito potverdi.

Csednost, drugo Prineshenja Poglavlje, Zaderxajese u ricsma i govorenju: ricsi glasne, Prigibom urednim za izrechi stvar slicne i vlastite; sastanak ricsih u Razgovoru mio i ljubak, dase slova i slovke jednoglasne i tvrde nesudaraju i Ushe trude; shto Latini Rasudjenje Ushiu zvati obicsaju. Protiva kom Poglavlju oni grishe, koi na skladnost Ricsih i sud Ushiu nikakvog obzira neimadu; i oni, koi vitrom nikim nadunuti primechu ricsi na ti nacsin, dase u Ljuboslovju i ole ubavistnim poslushat veoma gersti. Ovoje razgovitnosti Temelj; kog u drugom jedva najdesh, osim u verlom Kanislichu, krasnom Kacsichu, i govornom Relkovichu: koje mlogi nashi naslidovati poskerbishese. Takose pak ova dva Poglavlja obderxat imaju, da jedno drugom Zamet necsini; nego da ricsi odabrane, vlastite, glasne, urednim Prigibom sastavljene, ugodnom Izgovoru i vlastitom zlamenju slu-xe.- Premdasam na ova, kolikoje moguče bilo, motrit nastojao; sasvim tim, dase nigdi potepao nisam, stanovitog Pisaoca csinit, niti hochu, niti mogu. Tomie dosta, da shto blaxeni Domorodac csetvertog vika iz Gercskog i Hebreiskog u Latinski s' veshe strane privede, poboljša, iztomacsi prvi; to Ja devetnaestog, stopa njegove slidechi, iz Latinskog u domorodni Prineso prvi: Fala onom! koi dade hotit, i mochi.", Sveto pismo, sv. I., str.IX, X, XI.

in caminum ignis - u peć ognja (56)

Doslovno prevođenje glagolskih oblika:

Domine, salva nos, perimus - Gospodine, spasi nas, ginemo (31)
et post dies sex assumit Jesus Petrum...et ducit illos - a posli šest danah
uzima Isus Petra... i vodi ih

Sa sličnim se problemima susreo i Marko Marulić početkom 16. stoljeća prevodeći djelo Tome Kempenskog *De imitatione Christi* u kojem je dosljedniji izvorniku, no kada prevodi Danteove i Petrarkine stihove.³²

Nasuprot tomu valja istaknuti tri izvora iz kojih je Katančić crpio književnojezični izraz pri prijevodu Biblije.

Prvo, Katančić nasljeđuje ranije hrvatske lekcionare i to prvenstveno budimske lekcionare 18. stoljeća: Nikole Kesića *Epistole i Evangelia priko sviju nedilja i blagi dneva svetih*, 1740.; Emerika Pavića *Epistole i evangjelja priko sviu godišnji nediljah i svetkovinah*, 1764. i Marijana Lanosovića *Evangjelistar ilirički za sve nedilje i svetkovine priko godine*, 1794. Kako je Katančiću kao predložak služio Kesićev lekcionar, a Kesiću lekcionari Trogirana Dom Benedata Zborovčića (Mleci 1543.) i Dom Marka Andriolića (Mleci 1586.) koji pak nasljeđuju najstariji hrvatski tiskani lekcionar Bernardina Splićanina (Mleci 1495.), jasno je da određeni jezični kontinuitet postoji sve do Katančića te se tako održala neprekinuta tradicija hrvatskoga lekcionara.

Drugo, Katančić nasljeđuje stare hrvatske pisce i u *Pridgovoru* kaže kako je upoznat sa starim hrvatskim spomenicima - djelima Ivana Despota, Antuna Dalmatina, Barakovića, Kašića, Pavića, Peštalića, Bračuljevića, Lipovčića, Reljkovića, Kanižlića, Lanosovića i drugih.

Treće, Katančić je upoznat i s hrvatskim leksikografskim dometima Jakova Mikalje, Ardelija Della Belle, Stulija, Voltića, čija je naslijeđa unio i u Sveto pismo i u Pravoslavnik.

Bitan je korak u jezičnoj standardizaciji i mogućnost izražavanja na najvišoj znanstvenoj razini. U kontekstu je takvih razmišljanja nemoguće zaobići i pojavu biblijskoga prvotiska kao iznimno zahtjevnoga trenutka u kulturnoj povijesti jednoga naroda, a koji predstavlja vrlo težak ispit zrelosti svakoga mladog standardnog jezika u europskim kulturnim strujanjima.

³² Mirko Tomasović "Marulićev prijevod knjige Tome Kempenskoga *De imitatione Christi*", Čakavska rič br. 2, Split 1975.

Povijesne okolnosti nisu bile sklone ranijem objavljivanju hrvatskoga biblijskog prvotiska pa je stoga izniman Katančićev napor u izgradnji i standardizaciji hrvatskoga jezika u okviru predstojećih ilirskih zbivanja.

Odlike njegova prijevoda svakako valja tražiti u okolnostima u kojima je nastajao, a kritike koje su ga okružile treba i znanstveno podastrijeti ili ih pak odbaciti. Pojavivši se uoči ilirskoga preporoda, Katančićev prijevod nije naišao na odjek koji je zavrijedio. No, Katančićevu su Bibliju negativno ocijenili tek Maretićevi sljedbenici, zamjerajući joj što je u sam osvit ilirizma pisana starom grafijom, ikavicom i *na razini riječi*. Ilirizmu je pak hrvatski biblijski prvotisk bio smjernicom i putokazom u zacrtanoj nakani da štokavsko narječje ustale standardnom odrednicom. Oslonimo li se na prigovor kako je slavonskom grafijom objelodanjen prijevod uoči ilirizma bio preprekom njegovu iščitavanju, zorna je zlonamjernost takvih kritika. Naime, ilirska je grafija, uz poneke modifikacije, svoje temelje tražila upravo u slavonskoj grafiji kakvom je pisan i Katančićev prijevod.

Katančićev prijevod i njegov doprinos oblikovanju hrvatskoga standardnog jezika treba promatrati u okviru danas ustaljenih pogleda na ilirizam i hrvatski narodni preporod jer su i ta zbivanja izniknula na višestoljetnim književnojezičnim temeljima. Stoga danas na Katančićev prijevod gledamo potpuno drukčije nego potkraj 19. stoljeća, i to ne samo zbog činjenice što ne robujemo vrijednostima i potrebama vremena koje ga je ocjenjivalo, nego što je jezik Katančićeva prijevoda Biblije kamen temeljac pretpreporodnoga hrvatskog štokavskog standarda. Jezik na koji je prevedena Biblija nije pokrajinski ni tuđ neštokavskim Hrvatima, već je gotovo *svenarodni*, lako identificiran kao hrvatski.

Literatura:

- Belostenec, Ivan *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium, Gazophylacium illyrico-latinum*, pretisak Liber - Mladost, Zagreb 1972. i 1973. i *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium: selectionibus synonymis, phraseologiis verborum constructionibus, metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum...*, pretisak Stari grad, Zagreb 1998.
- Borčić, B, Kreiziger, I., Lovrić, P., Frančula, N. *Višejezični kartografski rječnik*, Geodetski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zbornik radova – publikacija br. 15, Zagreb 1977.
- Brozović, Dalibor *Standardni jezik. Teorija / usporedbe / geneza / povijest / suvremena zbivanja*, MH, Zagreb 1970.
- Brozović, Dalibor “Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti”, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu - Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1978., str. 9-83.
- Della Bella, Ardelio *Dizionario italiano, latino, illirico*, Mleci 1728.
- Dukat, Vladoje “Katančićeva kritika Della Bellina rječnika”, *Rešetarov zbornik*, 1931.
- Frančula, Nedjeljko – *Geodetsko-geoinformatički rječnik*, Državna geodetska uprava, Zagreb 2008.
- Lapaine, Miljenko
- Georgević, Jovan “Katančićev prilog objašnjenju najstarijeg slavenskog pisma”, *Godišnjak Matice Hrvatske* 6, Vinkovci 1968., str. 209-212.
- Gusić, Ivan *Matematički rječnik*, Element, Zagreb 1995.
- Habdelić, Juraj *Dikcionar ili reči slovenske*, Graz 1670., pretisak Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989.
- Hamm, Josip *Matija Petar Katančić, njegova djela i njegov dijalekat*, Filozofski fakultet u Zagrebu 1934., doktorski rad (rukopis)
- Hamm, Josip “Najstarija hrvatska geometrija”, *Nastavni vjestnik XLV*, Zagreb 1937.
- Hamm, Josip “Etymologicon illyricum”, *Nastavni viestnik LI*, Zagreb 1942.- 43., str. 12-36.
- Hamm, Josip “Štokavština donje Podravine”, *Rad JAZU* 275, Zagreb 1949., str. 5-70.

- hr/>
- Hoško, Franjo Emanuel "Duhovni lik Matije Petra Katančića", *Bogoslovska smotra*, separat, Zagreb 1995., str. 398-407.
- Ivšić, Stjepan "Prilog za slavenski akcenat", *Rad JAZU* 187, Zagreb 1911., str. 133-208.
- Ivšić, Stjepan "Današnji posavski govor", *Rad JAZU* 196, Zagreb, 1913., str. 124-254; 197, Zagreb 1913., str. 9-138.
- Jambrešić, Andrija – "Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et Sušnik, Franjo hungarica locuples", Zagreb 1742.
- Katančić, Matija Petar *Pridhodna Bilixenya od Dillorednog Zemlyomirja*, rukopis Franjevačkog samostana u Budimu, 1786./1787.
- Katančić, Matija Petar *Fructus auctumnales, Zagrabiae* 1791.
- Katančić, Matija Petar *Fructus auctumnales, Zagrabiae* 1794.
- Katančić, Matija Petar *De poesi Illyrica libellus ad leges aestheticae exactus*, Budae 1817., pretisak, Revija, Osijek 1984.
- Katančić, Matija Petar *Sveto pismo starog' zakona*, sv. I,II, III, IV, Budae 1831.
- Katančić, Matija Petar *Sveto pismo novog' zakona*, sv. I, II, Budae 1831.
- Katančić, Matija Petar *Pisme Davidica I-LXVIII*, rukopis Franjevačkog samostana u Zagrebu.
- Katančić, Matija Petar *Etymologicon Illyricum*, rukopis Sveučilišne knjižnice u Budimpešti, sign. H 13, Catal.
- Katičić, Radoslav "Jezikoslovni zapisi o prevođenju", *Književna smotra*, 12, 1972., str. 3-9.
- Katičić, Radoslav "Matija Petar Katančić i počeci novoštokavskog standardnog jezika u Hrvata", *Forum XXII*, 10-12, Zagreb 1983., str. 539-556.
- Lanosović, Marijan *Neue Einleitung zur slavonsischen Sprache*, Osijek 1778.
- Majdandžić, Josip *Matija Petar Katančić (1750-1825) - polihistor i prevodilac Svetog pisma*, Zagreb 1986., magistarski rad na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu
- Maretić, Tomo "Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima", *Djela JAZU IX*, Zagreb 1889.
- Maretić, Tomo "Jezik slavonskijeh pisaca", prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj, *RAD JAZU* 180, Zagreb 1910.
- Marijanović, Stanislav "Matija Petar Katančić, leksikograf, o hrvatskoj leksikografiji i leksikografima", *Dani hvarskog kazališta*, 1995. str. 103-120.
- Marijanović, Stanislav "Matija Petar Katančić, hrvatski leksikograf i paleograf", *Croatia XXIV*, 42-44, Zagreb 1996., str. 249-269.

- hr/>
Mikalja, Jakov	<i>Blago jezika slovinskoga</i> , Loreto 1649.
Moguš, Milan	<i>Povijest hrvatskoga književnoga jezika</i> , Globus, Zagreb 1993., 205 str.; drugo prošireno izdanje, Globus, Zagreb 1995.
Moguš, M.-Vončina, J.	“Latinica u Hrvata”, <i>Radovi Zavoda za slavensku filologiju II</i> , Zagreb 1969., str. 61-81.
Moguš, Milan	“Pristup jeziku Katančićeva prijevoda Svetoga pisma”, <i>Radovi Zavoda za slavensku filologiju 32</i> , Zagreb 1998., str. 155-161.
Reljković, Matija Antun	<i>Nova slavonska i nimacska grammatika (Heraus gegeben durch Mathiam Antonium Relkovich.Agram 1767.)</i> Zagreb 1767.
Skok, Petar	<i>Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika</i> , I-IV, Zagreb 1971.-1974.
Tanocki, Franjo	<i>Slavonska jezikoslovna baština</i> , MH, Osijek 1996.
Vince, Zlatko	“Grafijsko-pravopisna pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba u Slavoniji”, <i>Zbornik radova I. znanstvenog sabora Slavonije i Baranje</i> , Osijek 1970., str. 773-810.
Vince, Zlatko	“Književni jezik M.P. Katančića, posebno u prijevodu Svetoga pisma”, <i>Zbornik Zagrebačke slavističke škole, knjiga 3</i> , Zagreb 1975., str. 87-99.
<i>Višejezični geodetski rečnik</i> , Savez geodetskih inženjera i geometara Jugoslavije, Beograd 1980.	
Vrančić, Faust	<i>Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum</i> , Venetiis 1595., pretisak Liber, Zagreb 1971. i Novi Liber, Zagreb 1992.

Loretana DESPOT

WHY DID THE CROATIANS PRINT THE BIBLE NO SOONER THAN THE 19TH CENTURY?

The possibility of expression at the highest scientific level is a significant step in language standardization. In the context of such thinking it is impossible to disregard the appearance of the biblical first-print as a very challenging moment in cultural history of a nation, which also represents a very tough maturity test of every new standard language within European cultural trends.

Most European nations printed the Bible during the 15th and 16th century: the Germans had their biblical first print in 1466, the Italians in 1471, the Czechs in 1488, the French in 1523, the Polish in 1561, the Slovenes in 1584, the Hungarians in 1590, whereas by the Croats the first fully printed Bible in Croatian language was that of Matija Petar Katančić from 1831. Namely, although the work on translation and printing of a complete Bible had been noticeable since the very first centuries of literacy by the Croats, historical circumstances were not in favour of an earlier publishing of Croatian biblical first-print. Therefore, this paper tries to shed some light at centuries-long attempts to print the Bible and point out the considerable contribution of Katančić's Bible in shaping the Croatian standard language.